

Teorijska razmatranja: feministički subjekt u sumnji - autorstvo, tijelo, politika

---

Rasprava o ženskom subjektu i autorstvu u feminističkoj književnoj teoriji druge polovice 20. stoljeća oblikovala se na sjecištu dviju važnih intelektualnih struja: s jedne strane poststrukturalističke kritike autora, subjekta i stabilnog značenja, a s druge, feminističke potrebe da se izbori vidljivost žene kao autorice i subjekta kulture. Upravo u toj napetosti, gdje teorijski zahtjev za dekonstrukcijom subjekta prijeto da izbriše tek afirmirani ženski glas, nastaje ključna teorijska polemika 1980-ih godina. Toril Moi i Nancy K. Miller predstavljaju dva utjecajna, ali divergentna odgovora na taj izazov.

Toril Moi u knjizi *Seksualna/Tekstualna politika* (*Sexual/Textual Politics*, 1985/2002) donosi prvi cjeloviti i kritički prikaz dotadašnje feminističke književne teorije. Analizirajući angloameričke i francuske autorice, ona sustavno sagledava teorijske modele kojima su feminističke teoretičarke pristupale književnosti te ih kritički promatra iz vizure tada dominantnih poststrukturalističkih toposa: smrti autora, rastvaranja subjekta, kritike transcendentnog označenog, odbacivanja stabilnog značenja, intertekstualnosti i diskurzivne proizvodnje identiteta. Premda u knjizi kritički propituje i same teoretičarke koje su polazile s poststrukturalističkih pozicija – poput Julije Kristeve, Héléne Cixous i Luce Irigaray – njezina kritika ostaje u okvirima istog teorijskog horizonta jer upravo tim instrumentarijem raskrinkava univerzalističke pretenzije i unutarnja proturječja njihova diskursa. Moi se istodobno distancira od angloameričkog empirizma, koji je naglašavao povijesno i biografsko autorstvo, i od francuskog feminističkog mističizma, nastojeći feminističku analizu utemeljiti na kritici autoriteta i stabilnih značenjskih kategorija. Već tada se u nekoj mjeri suprotstavlja ekstremnim tvrdnjama koje dovode u pitanje samo postojanje spolne razlike i tijela, dok je kritična prema svim esencijalizirajućim propozicijama koje se povezuju s tijelom i spolnom razlikom.

Već u uvodu Moi odbacuje humanističku želju za „nekontradiktornom percepcijom svijeta“ kao reduktivnu te inzistira na čitanju koje uvažava proturječja teksta (Moi 2002: 11). Međutim, istovremeno upozorava da bi potpuno odbacivanje „druge faze“ feminizma (obrane žena upravo kao žena) bilo politička pogreška; iako takva obrana nosi rizik esencijalizma, „politički je i dalje nužno braniti žene upravo kao žene kako bi se suprotstavilo patrijarhalnoj opresiji“ (Isto: 13-14).

Opet, nasuprot zagovaranju nužnosti mišljenja „žene kao žene“ kao žrtve patrijarhalne opresije, Moi snažno kritizira projekt afirmacije ženskog autorstva angloameričkih teoretičarki:

„Jednako je nužno odbaciti i kritičku praksu do koje ona vodi, praksu koja se oslanja na autora kao transcendentalno označeno vlastitoga teksta. Za patrijarhalnog kritičara autor je izvor, početak i značenje teksta. Ako želimo razgraditi ovu patrijarhalnu praksu autoriteta, moramo učiniti još jedan korak i zajedno s Rolandom Barthesom proglasiti smrt autora. Barthesovi komentari o ulozi autora u tom su kontekstu osobito vrijedni citiranja: kad se autor ukloni, svaka težnja da se tekst iščita postaje posve isprazna. Dati tekstu autora znači nametnuti mu granicu, obdariti ga konačnim označenim, zatvoriti pisanje.“ (Isto: 62)

Pozivanje na smrt autora (a time i autorice) ujedno ruši temelje afirmacije žene kao subjekta pisanja (i kulture) jer se autoritet autora poistovjećuje s patrijarhalnom moći te se takav pokušaj poistovjećuje s autoritarnošću patrijarhalnog poretka.

Nasuprot Toril Moi, koja feminističku teoriju promatra kroz instrumentarizaciju poststrukturalizma i inzistira na „smrti autora“ kao nužnom koraku protiv patrijarhalnog autoriteta, Nancy K. Miller u svojim esejima okupljenima u knjizi *Podložno promjeni: čitanje feminističkog pisanja* (*Subject to Change: Reading Feminist Writing*, 1988) vraća u središte pitanje autorice i ženskog subjekta. Za razliku od teorijskih modela koji subjekta uklanjaju, Miller naglašava da je feminističkoj kritici nužno inzistirati na poziciji žene koja piše. Tekst nije neutralan prostor, nego polje političkih odnosa u kojem autorica intervenira samim činom pisanja i potpisivanja. Kako sama kaže: „Govorit ću kao ona koja vjeruje da ‘mi žene’ moramo nastaviti raditi za ženu koja je pisala jer ako to ne učinimo ponovno ćemo ovlastiti vlastiti zaborav“ (Miller 1988: 69).

Za Miller potpis nije puka formalnost, nego politički čin koji osigurava vidljivost i sprečava ponovno brisanje žena iz kulturne i književne povijesti. Zato je smrt autora – u trenutku kada žene tek ulaze u književno polje – za feminističku kritiku neprihvatljiva. Kako upozorava: „kada se takozvana kriza subjekta inscenira unutar tekstualnog modela, tu izvedbu zatim mora zakomplicirati povijesno, političko i figurativno tijelo žene-autorice“ (Isto: 107). Drugim riječima, ženski subjekt ne može se svesti na apstraktnu kategoriju teksta jer je njegova vidljivost rezultat borbe protiv povijesnog isključenja.

Miller ujedno razvija i koncept „čitanja za razliku“, kojim odbacuje fikciju neutralnog čitatelja i naglašava rod kao neizbježnu oznaku i čitanja i pisanja: „Čitati za razliku znači, dakle, izvesti dijakritički čin; odbiti politiku čitanja koja se oslanja na fikciju neutralne (neutarske) ekonomije tekstualne proizvodnje i recepcije. [...] subjekt čitanja imenovan rodom i posvećen [...] dešifriranju upisa ženskog subjekta“ (Isto: 57). Feministička kritika time postaje svjesna vlastite pozicije i transformativnog potencijala interpretacije.

Napokon, Miller ženski subjekt ne misli kao gotovu, stabilnu kategoriju, nego kao otvoren proces postajanja. Završavajući jedno od svojih poznatih izlaganja, napisala je: „Nadam se da postajemo feministkinje. [...] Nada koju

izražavam za žensku budućnost želja je za svime onime što još ne znamo o tome što bi moglo značiti biti žena izvan uvijek već zadane identitetske matrice Žene, s kojom se možemo samo boriti“ (Isto: 100). Subjekt, dakle, nije esencija, nego projekt – politički horizont nužan za feminističku kritiku.

Na ovom mjestu feminističku polemiku o autorstvu opet valja staviti u kontekst opće teorijske rasprave o autoru. Naime, i mimo feminističke kritike javljaju se kritički glasovi koji upozoravaju na promašaje Barthesove inscenacije smrti autora, odnosno na činjenicu da polemizira s prenaglašenom, karikiranom slikom autora. Seán Burke u poznatom radu *Smrt i povratak autora (The Death and Return of the Author, 1992/1998)* pokazuje da Barthes „ne uništava toliko ‘Autora-Boga’, koliko sudjeluje u njegovoj konstrukciji. On mora stvoriti kralja dostojnog smaknuća“ (Burke 1998: 26-27). Autor se uspoređuje ne samo s tiranskim božanstvom nego i sa samim buržujem; Barthes piše da je on „utjelovljenje i kulminacija kapitalističke ideologije... koja je pridala najveću važnost ‘osobi’ ‘autora’“ (Isto). Dakle, Barthesov napad počiva na idealiziranoj (apsolutiziranoj) koncepciji autorstva, dok su brojne dvadesetostoljetne rasprave već nudile nijansiranije modele.

Nadalje, Burke (Isto: 24-25) upućuje da razvlaštenje autora ponavlja Nietzscheovo proglašenje smrti Boga, a ta smrt je opet preduvjet Foucaultovog proglašenja smrti čovjeka što pak odgovara poststrukturalističkom razlaganju subjekta. Upravo na tom mjestu Terry Eagleton u svom polemičkom napadu na postmodernizam ironično komentira da takvo ukidanje subjekta zapravo dovodi do paradoksa koji je ključan i za pozicioniranje feminističkog subjekta:

„Nastojanje da se ‘utemelji’ subjekt, kao učinak sukobljenih procesa, nosi rizik da ga isprazni i učini svaki govor o slobodi, bilo pozitivnoj ili negativnoj, potpuno suvišnim. Tek što su žene postale autonomni subjekti u razumnom, a ne čudovišnom smislu tog pojma, postmodernizam je već krenuo u dekonstrukciju čitave kategorije.“ (Eagleton 1996/2003a: 42)

Nadalje, Eagleton upućuje upravo na pokušaj rastakanja subjekta kao temeljno mjesto kontradiktornosti postmodernističkog mišljenja emancipacije:

„Tako se događa da neke radikalne postmodernističke politike operiraju pojmovima emancipacije koje bi neka druga postmodernistička teorija, čini se, razorila. Jer koji to stabilni identitet uopće postoji da bi ga se emancipiralo? Nije li sama ideja emancipacije tek još jedna varijanta paradigme unutarnje/vanjske, ekspresivne/represivne, koja je već odavno dekonstruirana? Možda, dakle, emancipacija ne bi bila neka vrsta procesa ili događaja, nego bi se sastojala jednostavno u tome da se prepozna kako stvari stoje sa subjektom, što bi značilo – u nikakvom određenom stanju – znači da se prepozna kako je on već sada ‘slobodan’ u smislu da je difuzan, decentiran, uvjetan, i kako je zapravo samo naša metafizička glad za poretkom ono što frustrira takvo razumijevanje. Činilo bi se, dakle, da bismo se mogli osloboditi jednostavno mislju – zamjenom lažnog poimanja sebe istinitim.“ (Isto)

Toril Moi se u kasnijim radovima, osobito u eseju *Što je žena?* (*What is a Woman?*, 1999), uvelike odmiče od prethodno postuliranog zazivanja smrti autora kao emancipacijskog projekta. Na temelju vlastitog čitanja Simone de Beauvoir i egzistencijalističke tradicije preispituje opreku spola i roda ukazujući da postularanje bilo kojeg od ova dva gledišta – isticanje isključivo konstruirane naravi identiteta ili pak biološke zadanosti – ne nudi temelj za emancipacijsku politiku. Krična je prema opreci spol/rod i prema konceptu „roda“ koji u poststrukturalističkoj tradiciji često zamjenjuje samu kategoriju žene i pretvara je u diskurzivni učinak što proglašava vidom idealizma. Zapravo, u ovom radu želi prevladati krajnosti kako onog što smatra poststrukturalističkim idealizmom tako i empirizma te zaključuje:

„Tijelo je ključno za Simone de Beauvoir. Ako moram pregovarati sa svijetom u tijelu s invaliditetom ili bolesnom tijelu, moje iskustvo svijeta ili mene same neće biti isto kao da sam zdrava ili osobito atletski građena. Niti će svijet reagirati na mene onako kako bi reagirao da imam drugačije tijelo. Negirati to znači biti krivim za idealistički subjektivizam. Pretpostaviti, pak, da je značenje bolesnog ili zdravog tijela ispisano na njegovoj površini, da je i da će za sva ljudska bića uvijek biti isto, znači podlijeći empirizmu ili onome što Merleau-Ponty naziva 'objektivizmom'.“ (Moi 1999: 68–69)

Moi zato inzistira na fenomenološkoj dimenziji tijela, pozivajući se na Simone de Beauvoir: žena nije esencija, nego situacija, tjelesno ukorijenjena i povijesno određena egzistencija. Ipak, uz jasnu poveznicu s tijelom i društvom u predgovoru knjige *Što je žena?* (*What is a Woman?*) na naslovno pitanje istoimenog eseja odbija odgovoriti što pravda pribjegavanjem poziciji jezičnog pragmatizma:

„Odgovor na pitanje što je žena je da na to pitanje nema jedinstvenog odgovora. Reći to, međutim, znači upravo odbaciti tvrdnju da je odgovor taj da žena nije jedna. Moguće je da u nekim situacijama ima smisla određenu ženu ili određenu skupinu žena razumjeti, primjerice, kao pluralnu i decentriranu.“ (Isto: 9)

Moi, dakle, pokušava pomiriti potrebu za određenjem naziva „žena“ i spoznajom o povezanosti pojma i tijela, ali istovremeno zazire od jasne definicije u koju bi se upisivale ideološke, „metafizičke“ projekcije i tu nužno ostaje u paradoksalnoj poziciji. Feministička teorija ne može funkcionirati bez pretpostavke o realnosti tijela i spolne razlike jer bi u protivnom izgubila svaki kontakt s iskustvom koje želi artikulirati. Čini se da ipak u pogovoru drugog izdanja knjige *Seksualna/tekstualna politika* (više) ne bježi od definicije: „Za mene, kao i za Simone de Beauvoir i za većinu drugih ljudi, žena je ljudsko biće s uobičajenim biološkim i spolnim obilježjima“ (Isto: 178).

Pri tome kritizira dekonstrukciju spola Judith Butler tvrdeći da ona žene odvaja od njihovih tijela, svodeći ih na performativnost roda, te zaključuje:

„Kako bismo izbjegli esencijalizam i biološki determinizam, sve što trebamo učiniti jest poricati da biologija uzrokuje društvene norme. Ne moramo tvrditi da nema žena ili da je kategorija ‘žena’ sama po sebi ideološki sumnjiva.“ (Isto)

Biologija sigurno ne predstavlja jednostavan i dovoljan uzrok ljudskih normi – nastanak normi je puno kompleksniji fenomen od jednostavnog „izraza“ bioloških činjenica, međutim, ne može se negirati niti da biologija u nekoj mjeri predstavlja element u složenoj motivaciji ljudskih interesa. Biološka ljudska ograničenja i zadanosti predstavlja element u kreiranju interesa koji motiviraju postavljanje normi koje omogućuju eksploataciju i kontrolu određene kategorije ljudskih bića. Sva ljudska bića se ne mogu eksploatirati na isti način i tumačenja podređenog položaja žena i eksploatacije koje trpe moraju uzeti u obzir specifične mogućnosti eksploatacije tako utjelovljenih ljudskih bića – ljudskih bića s anatomijom koja se može eksploatirati na načine na koji se muška tijela ne mogu. Upućivanje postojanja motivacije za eksploataciju nikako ne podrazumijeva njezinu nužnost pa stoga ovdje notorne optužbe postmodernista za to da ukazivanje na biološki aspekt motivacije za eksploatacijom podrazumijeva njezinu neizbježnost naprosto se pokazuju ispraznima.

Na tragu važnosti razumijevanja odnosa jezika, društva i tijela kod opresije ljudi s invaliditetom javljaju se i kritike poststrukturalističkih teoretičara invaliditeta, koji invaliditet svode na čisto diskurzivni fenomen. U tom je smislu značajan rad Tobina Siebersa koji u tekstu *Invaliditet u teoriji: od društvenog konstruktivizma prema novom realizmu tijela (Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body, 2001)* ukazuje na aspekte invaliditeta koji potpuno izmiču ekstremno konstruktivističkim pristupima: iskustvo ranjivosti, boli, potrebe – koji ne proizlazi isključivo iz društvene marginalizacije i stigmatizacije, nego i iz tjelesnog iskustva, čak i u optimalnim uvjetima. Umjesto toga predlaže tzv. novi realizam tijela koji integrira simboličku i materijalnu dimenziju, smatrajući da etika skrbi, pristup tretmanu, društvena solidarnost i ideali inkluzije moraju polaziti od priznavanja stvarnih tjelesnih uvjeta.

S druge strane, Susan Wendell u knjizi *Odbačeno tijelo (The Rejected Body, 1996)* naglasak stavlja na konstruktivistički pristup invaliditetu, odnosno na društvene uvjete ljudskih (ne)mogućnosti, ali ne negira materijalno uzrokovanu ranjivost koja je univerzalno ljudsko iskustvo (u ranoj dječjoj dobi, u starosti, bolesti, u situacijama u kojima svi ovisimo o njezi drugih). Takva zajednička iskustva uzima za temelj rušenja dihotomije između tijela s invaliditetom i bez njega. Međutim, njezin optimizam u pogledu društvene reorganizacije, kao i oštra kritika medicinske prakse, povremeno zanemaruju kompleksnost odnosa

između medicinskog sustava i poboljšanja kvalitete života osoba s invaliditetom. Wendell se zalaže za otklanjanje negativnih aspekata invaliditeta prvenstveno kroz društvene promjene, dok Siebers inzistira na uravnoteženju društvenih i medicinskih aspekata.

Na tragu prikazanih „spornih točaka“ teorijskog promišljanja potlačenog, eksploatiranog i ranjivog subjekta oblikuje se okvir unutar kojega se može razumjeti i pozicija ženskog subjekta. Rasprava između Moi i Miller pokazala je da feministička teorija osamdesetih oscilira između dekonstrukcije subjekta i nužnosti njegove afirmacije. Polemike s Barthesom i Foucaultom, kao i kritike Burkea i Eagletona, razotkrile su paradokse teorija koje brišu subjekta upravo u trenutku kada se žene, ali i druge marginalizirane skupine, bore za vidljivost i priznanje. Kasnije rasprave, od Moine egzistencijalističke revalorizacije tijela do Wendellinih i Siebersovih novih teorija invaliditeta, otvaraju prostor za misao koja spaja kritiku univerzalizma s priznanjem materijalnih i povijesnih uvjeta postojanja.

Upravo iz tog teorijskog okvira polazi i ova knjiga. U daljnjem radu analizirat ću odabrane tekstove ženskih autorica južnoslavenskih književnosti prve polovice 20. stoljeća, ispitujući kako se u njima artikulira ženski subjekt: između povijesne vidljivosti i rizika brisanja, između univerzalnih pojmova teorije i specifičnih društvenih, kulturnih i tjelesnih uvjeta koji oblikuju žensko iskustvo.